

A recenzens kollegiálisan is büszke arra, hogy egy ilyen sorozatnak ennyi kötet levéltárosok írták, levéltár vett részt a kiadásában, és bízunk abban, hogy ez az új várostörténeti kézikönyv (adattár) minél több helyen kerül a referenciakönyvek közé, és mind a szöveges összefoglalók, mind az adattár és a térképek digitálisan is hozzáférhetővé válnak mielőbb.

Reisz T. Csaba

A DIPLOMÁCIA SÚRÚJÉBEN

Miklós Dániel: *Csehszlovák–magyar politikai kapcsolatok 1938–1945 között*
Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2024

<https://doi.org/10.71065/LK.2025.16>

Levéltári Közlemények 96 (2025) 326–329.

Egykori északi szomszédunk, Csehszlovákia története iránt az érdeklődés pusztán az utóbbi évtizedben növekedett meg. A hazai történészsakma ezzel kapcsolatos korábbi adósságát törlesztik az elmúlt években megjelent tanulmányok és monográfiák, felhívva a figyelmet arra a tényre, hogy a két ország története a 20. században számos ponton összefonódott. Ezeknek a határokon átvívelő kapcsolódási pontoknak a feltárása tehát nemcsak Csehszlovákia hazai történeti feldolgozását gazdagítja, hanem a magyar történelem egyes aspektusainak, elsősorban külkapcsolatainak mélyebb megismerését és megértését is biztosítja. Az 1945-öt követő időszakot tekintve folyamatosan bővül a szakirodalom, míg a magyar kisebbség esetében az már kiváló feldolgozottságnak örvend.¹ Akadnak azonban még olyan „fehér foltok”, amelyek kutatásra várnak, különösen az 1945-öt megelőző korszakot illetően.²

Ezért hiánypótló mű Miklós Dániel monográfiaként kiadott *Csehszlovák–magyar politikai kapcsolatok 1938–1945 között* című doktori dolgozata. A munka a Magyar Nemzeti Levéltár gondozásában, a levéltár által 2021-ben indított

¹ A teljesség igénye nélkül lásd például *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Szerk.: Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós. Budapest, 2021; Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája, 1944–1992*. Somorja, 2006; Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja, 2014; Popély Gyula: *Ellenzélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925)*. Pozsony, 1995; Popély Gyula: *Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt*. Budapest, 2014; Szarka László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségpolitikájában, 1918–1992*. Budapest, 2016; Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig, 1945–1948. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Budapest, 2007.

² Az 1920-as évekről egy tanulmány áll rendelkezésre, lásd Gulyás László: *Csehszlovák–magyar kapcsolatok az 1920-as években*. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, 136. (2014): 99–105.

Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból sorozat ötödik köteteként jelent meg 2024-ben.

A disszertáció és így a monográfia elsődleges célja, hogy átfogó képet adjon a magyar és csehszlovák (majd cseh, illetve szlovák) politikai kapcsolatokról a második világháború előestéjétől annak lezárultáig. A szerző a feladatot kiválóan teljesítette, így a kötet rendkívül részletes és pontos áttekintése annak a viszonyrendszernek, amelynek elemeit eddig csupán nagyvonalakban ismerte és tárgyalta a hazai történetírás, noha meghatározó volt a három nemzet modernkori kapcsolatainak alakulásában.

A szerző három ország (Csehország, Egyesült Államok és Magyarország) kilenc levéltárának forrásait, a korabeli sajtót és a már megjelent angol, cseh, magyar és szlovák nyelvű szekunder irodalmat, visszaemlékezéseket felhasználva merült alá a turbulens időszak diplomáciai kapcsolatainak sűrűjébe. A határokon, sőt, kontinenseken is átívelő forrásbázist Csehszlovákia korabeli helyzete indokolja: az államalakulat az első köztársaságot lezáró 1938. évi müncheni egyezményt követően gyors és gyökeres változásokon ment keresztül, amely végül a második köztársaság megszűnését és az ország tényleges szétválását eredményezte, létrehozva az önálló Szlovákiát és a Harmadik Birodalom „védnöksége” alatt álló Cseh-Morva Protektorátust. A diplomáciai kapcsolatok világháború miatt fokozottan bonyolulttá váló rendszerében Magyarország északi szomszédja berendezkedésének ilyen mértékű változásai különösen megnehezítették a felek közötti kapcsolattartás mikéntjét. A magyar államnak ugyanis nem pusztán a külügy hivatalos képviselőivel való kapcsolattartáshoz kellett alkalmazkodnia, hanem figyelembe kellett vennie a változások következtében Londonban megalakuló Edvard Beneš vezetése alatt álló emigránskormány, illetve a többi, Egyesült Államokban, illetve Moszkvában működő emigráncsoport politikai tevékenységét is – mindezt ráadásul az aktuális magyar belpolitikai állapotok függvényében.

A politikai kapcsolatok komplex helyzetének vizsgálatát a szerző az egyes magyar kormányok külpolitikája mentén végzi el, ami megfelelő struktúrát biztosít a gyakran kaotikusnak tűnő állapotok elemzéséhez. A kötet gerincét ennek megfelelően a Teleki-, Bárdossy-, Kállay-, valamint nyilas kormányok külpolitikai céljai és manőverei adják, természetesen a csehszlovák, majd cseh és szlovák felekre, illetve a különböző emigráncsoportokra tekintettel. Ezt egészíti ki egy 1920-tól datált bevezető, valamint az 1938-ban és a rövid életű Imrédy-kormány alatt történt változások bemutatása. Ezek egyúttal az első világháború óta feszültséggel terhelt viszony hátterét megadva segítik az olvasót abban, hogy a Teleki Pál, majd a kormányfői székben őt követő utódai nevével fémjelzett időszak külpolitikáját a megfelelő kontextusban tudja kezelni. A kötetet rövid kitekintés zárja le, amely a külügyi képviselőknek 1944 utolsó hónapjaiban és 1945-ben kialakult helyzetét ismerteti a háború lezárásával járó viszontagságok konszolidációjáig.

A szerző a téma ilyen tagolásával világossá teszi, hogy a magyar külpolitikát csehszlovák, majd cseh és szlovák tekintetben a mindenkori kormányfő személyes

külpolitikai orientációja határozta meg, és a viszony alakításában kisebb szerepet játszottak a tényleges külügyminiszterek. Igaz, a határok és a magyar kisebbség kérdése mindannyiuk esetében kardinális pontként jelent meg. A hazai kormányfők angolszász, majd egyre erőteljesebb német orientációja ugyanakkor éppen ezekben a csehszlovák és magyar fél számára is döntő kérdésekben nem bírt jelentőséggel: a magyar elképzelések és igények minden esetben keresztezték a csehszlovák emigráns kormányét, függetlenül attól, hogy az aktuális kormányfő mely nagyhatalom felé kívánt elmozdulni.

A kötet felépítése egyetlen ponton „törik meg”: a Kállay Miklós miniszterelnöksége, majd a nyilasok alatti cseh és szlovák vonatkozású külpolitika tárgyalását a csehszlovák és magyar emigráns szervezetek viszonyának bemutatása szakítja meg. A kronologikus tárgyalást felváltó tematikus fejezetet ismét Csehszlovákia korszakban változó helyzete indokolja: a különböző államokban tevékenykedő csehszlovák emigráció ugyanis nem pusztán a magyar külpolitika számára bírt relevanciával, mivel maguk a magyar emigráns szervezetek is kapcsolatban álltak velük. Az egyes emigráns csoportok ráadásul nemcsak egymással tartottak fenn aktív politikai kapcsolatot, hanem az egyesült államokbeli, a brit és az orosz diplomácia képviselőivel és vezetőivel is. Szerepük így megkerülhetetlen a két ország viszonyát illetően, különösen a háborút követő rendezés vitás kérdéseit illetően. Bár a csehszlovák emigránsok és a magyar külügy közötti viszonyt nem hivatalos (vagy éppen csak félhivatalos) úton tartották fenn, a londoni csehszlovák és magyar emigránsok közti kapcsolat kiemelt jelentőségű volt. Különösen igaz ez az 1941-ben Károlyi Mihály által alapított Új Demokratikus Magyarországiért mozgalomra, amely hamar megtalálta a közös hangot a csehszlovák emigráns kormánnyal.

A londoni szervezetek mellett a szerző az Egyesült Államokban aktív magyar emigránsok politikai-diplomáciai törekvéseire is kitér, akik közt idővel komoly feszültséget, majd szakadást szült a Károlyi-féle csoport Benešhez fűződő viszonya, ami későbbi tevékenységükre is rányomta a bélyegét. A szerző ugyanakkor, hangsúlyozva az angliai csoportok jelentőségét, nem tárgyalja a moszkvai emigránsok közti kapcsolatokat, noha nem pusztán a Rákosi Mátyás és Klement Gottwald vezette moszkoviták közti viszony vizsgálata mélyítené az emigránsok közti együttműködés megismerését, hanem a moszkvai és angliai csoportok közti érintkezések feltárása is. Ez az elemzés különösen fontos lenne, mivel a régió 1945-öt követő sorsát az innen érkező direktívák mellett a moszkvai emigrációból hazatérő kommunista politikusok határozták meg. A háború éveiben kialakított kapcsolataik fontos hátterét képezhetik a későbbi érintkezések jellegének.

A munka eredeti műfaja bizonyos fokú keretek közé szorítja a szerzőt, elsősorban tartalmi és terjedelmi szempontokból. Ez magyarázza, hogy a mű kizárólag a politikai-diplomáciai kapcsolatokat vizsgálja a megjelölt időintervallumban, így az egyéb kapcsolódási pontok, legyen szó gazdasági, társadalmi vagy kulturális érintkezésről, alig vagy egyáltalán nem kaphattak helyet az elemzésben. A szerző ugyanakkor a magyar kisebbség helyzetére vagy a különböző sajtóorgánumokra reflek-

tálva mégis felvillantja a társadalmi és kulturális kapcsolatok egyes momentumait, amelyek szorosan kapcsolódtak és nem egyszer mélyen befolyásolták a diplomáciai viszonyokat, így tárgyalásuk is megkerülhetetlen. Ezzel a kötet máris kitágítja a címben jelölt téma horizontját, illetve további kutatási irányokat is kijelöl.

Az ugyanakkor, hogy doktori dolgozatról van szó, azt is jelenti, hogy a kutatási eredmények a disszertáció műfajának megfelelően tömören és lényegre törően, összetetten vannak ismertetve. Bár a szerző minden újabb tárgyalási egység esetében biztosítja a megértéshez szükséges kontextust, komplex tudományos munkáról van szó. A doktori disszertáció sajátossága, hogy nem tudománynpszerűsítő vagy ismeretterjesztő funkciót tölt be, hanem a történész éveken át tartó kutatómunkájának eredményeit mutatja be a szakterület által támasztott tudományos követelményeknek megfelelően. A korabeli politikai viszonyok és a második világháború főbb fordulópontjainak ismerete nélkül az olvasó könnyen elveszhet a nevek és az egyes események összefüggései között. Miklós munkája ezért elsősorban a történettudomány, azon belül pedig kiváltképp a politika- és diplomáciatörténet berkeiben otthonosan mozgó kutatóknak szól. Számukra azonban nélkülözhetetlen támpontot jelent a téma mélyebb megismerésében és további kutatásában.

Bár a csehszlovák–magyar kapcsolatok kutatása csak az elmúlt évtizedben került a hazai történetírás látókörébe, az egykori északi szomszédunkkal fenntartott viszony feltérképezése folyamatosan bővül. A két ország kapcsolatát övező növekvő érdeklődést bizonyítja, hogy nem pusztán tematikus tanulmányok, könyvfejezetek és forráskiadások, hanem doktori disszertációk is születnek a témában. Miklós Dániel monográfiává átdolgozott doktori dolgozata a csehszlovák–magyar kapcsolatok megismerésének egyik fontos darabja. Nem pusztán a címben jelölt időintervallum politika- és diplomáciatörténeti feldolgozása, hanem arra alapozva és egyúttal azon túlmutatva tárja fel az első világháború lezárását követően kialakult feszült viszonynak a második világháború eseményei által való alakulását, amely az 1945-öt követő érintkezések jellegét is jelentősen befolyásolta. A hivatalos, félhivatalos és nem hivatalos kapcsolatok elemzésével rámutat arra, hogy bár a döntő kérdésekben a két fél célkitűzései minden esetben keresztezték egymást, az egyes személyek egyéni részvétele a háború alatti kapcsolatokban korántsem volt fekete-fehér. Miklós munkája a kaotikus időszak szerteágazó diplomáciai törekvései és a csehszlovák államalakulatot érintő változások közepette is pontos és világos képet ad a két ország és emigráns csoportjaik második világháború alatti kapcsolatairól, amivel jelentősen hozzájárul Csehszlovákia és a csehszlovák–magyar viszony hazai történeti feldolgozottságához.

Bessenyei Vanda